

المفاهيم الدينية في العقل الجمعي التركي .دراسة تاصيلية من خلال الشعر الصوفي التركي

المفاهيم الدينية في العقل الجمعي التركي .دراسة تاصيلية من خلال الشعر الصوفي التركي

م.م بشرى جاسم جلوب

جامعة الكوفة -كلية اللغات

قسم اللغة التركية وادابها

bushraj.almohammadawy@uokufa.edu.iq : Email البريد الإلكتروني

الكلمات المفتاحية: الشعر الصوفي التركي، العقل الجمعي، المفاهيم الدينية، الهوية الثقافية، دراسات الذهنية، يالشين كوتش.

كيفية اقتباس البحث

جلوب، بشرى جاسم ، المفاهيم الدينية في العقل الجمعي التركي .دراسة تاصيلية من خلال الشعر الصوفي التركي،مجلة مركز بابل للدراسات الانسانية، حزيران ٢٠٢٦، المجلد:١٦، العدد: ٦ .

هذا البحث من نوع الوصول المفتوح مرخص بموجب رخصة المشاع الإبداعي لحقوق التأليف والنشر (Creative Commons Attribution) تتيح فقط للآخرين تحميل البحث ومشاركته مع الآخرين بشرط نسب العمل الأصلي للمؤلف، ودون القيام بأي تعديل أو استخدامه لأغراض تجارية.

Registered مسجلة في
ROAD

Indexed فهرسة في
IASJ

Journal Of Babylon Center For Humanities Studies 2026 Volume :16 Issue : 6
(ISSN): 2227-2895 (Print) (E-ISSN):2313-0059 (Online)

Religious Concepts in the Turkish Collective Mind: A Foundational Study Through Turkish Sufi Poetry

Assistant Lecturer. Bushra Jasim Challoub

Faculty of Languages / University of Kufa /Department of Turkish
Language and Literature

Keywords : Turkish Sufi Poetry, Collective Mind, Religious Concepts, Cultural Identity, Mentality Studies, Yalçın Koç.

How To Cite This Article

Challoub, Bushra Jasim, Religious Concepts in the Turkish Collective Mind: A Foundational Study Through Turkish Sufi Poetry, Journal Of Babylon Center For Humanities Studies, June 2026, Volume: 16, Issue 6.

This is an open access article under the CC BY-NC-ND license
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

[This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.](http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

ملخص البحث

تهدف هذه الدراسة إلى تحليل كيفية تشكّل المفاهيم الدينية، وتجزؤها، ومأسستها في العقل الجمعي والبنية الذهنية التركية، وذلك عبر مقارنة أساسية وتحليلية تتمحور حول الشعر الصوفي التركي. وتستند الدراسة إلى فرضية مفادها أن الشعر الصوفي يتجاوز كونه مجرد نوع أدبي، ليمثل قناة أنثروبولوجية وإبستمولوجية حوّلت المفاهيم الدينية المجردة والنظرية إلى قوالب ثقافية يستطيع عامة الناس إدراكها. وقد تم في هذا العمل دمج المنهج الوصفي التحليلي مع منهج التحليل التأصيلي (الاشتقائي/الإبستمولوجي) من أجل تتبع التطور التاريخي والدلالي للمفاهيم. وأثناء بناء الإطار النظري، جرى الاستناد إلى نظريات العقل الجمعي، بالإضافة إلى المقاربات الجدلية للفيلسوف "يالشين كوتش" التي تركز على الذهنية، والظاهرانية (الفيثومينولوجيا)، والنظرية المعرفية (الناظرية). أما في جزء تحليل النصوص، فقد جرى تفكيك أشعار متصوفة يعدون من معماريي الوعي الجمعي التركي، مثل أحمد يسوي ويونس إمره، وذلك

ضمن سياقهم الاجتماعي والثقافي. وخلصت الدراسة إلى أن الشعر الصوفي نجح في "أنسنة" العقائد الدينية وتحويلها إلى قوالب سلوكية وأخلاق اجتماعية، وأن هذا الوضع لا يزال يشكل عنصراً أساسياً يوجه بنية الذهنية التركية المعاصرة.

Abstract

This study aims to analyze how religious concepts are formed, rooted, and institutionalized within the Turkish collective mind and mental structure, through a foundational and analytical approach centered on Turkish Sufi poetry. The study is grounded in the hypothesis that Sufi poetry transcends its status as a mere literary genre, functioning instead as an anthropological and epistemological channel that transformed abstract and theoretical religious concepts into cultural frameworks accessible to the general public. This work integrates the descriptive-analytical method with the foundational (etymological) analytical method in order to trace the historical and semantic evolution of concepts. In constructing the theoretical framework, the study draws on collective mind theories, as well as the dialectical approaches of philosopher Yalçın Koç, which focus on mentality, phenomenology, and cognitive theory. In the textual analysis section, the poems of Sufi masters regarded as architects of the Turkish collective consciousness, such as Ahmad Yasawi and Yunus Emre, are deconstructed within their social and cultural contexts. The study concludes that Sufi poetry succeeded in "humanizing" religious doctrines and transforming them into behavioral patterns and social ethics, and that this condition continues to constitute a fundamental element shaping the structure of the contemporary Turkish mentality.

Türk Kolektif Şuurunda Dini Kavramlar: Türk Tasavvuf Şiiri Üzerinden Temel Bir İncelenmesi

Büşra Casim CHALLOUB

KUFA ÜNİVERSİTE
DİLLER FAKÜLTESİ
TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI

Özet

Bu araştırma, dini kavramların Türk kolektif şuurunda ve zihniyet yapısında nasıl şekillendiğini, kök saldığını ve kurumsallaştığını Türk tasavvuf şiiri ekseninde temel ve analitik bir yaklaşımla incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, tasavvuf şiirinin yalnızca edebi bir tür olmaktan öte, soyut ve teorik dini kavramları halkın idrak edebileceği kültürel kalıplara dönüştüren antropolojik ve epistemolojik bir kanal olduğu varsayımına dayanmaktadır. Çalışmada, kavramların tarihsel ve anlamsal evrimini ortaya koymak adına betimsel-analitik yöntem ile kökenbilimsel (etimolojik) analiz metodu harmanlanmıştır. Teorik altyapı oluşturulurken, kolektif şuur kuramlarının yanı sıra Yalçın Koç'un zihniyet, fenomenoloji ve nazariyat odağındaki diyalektik yaklaşımlarından istifade edilmiştir. Metin analizi kısmında ise Türk kolektif bilincinin mimarları olan Ahmet Yesevî ve Yunus Emre gibi mutasavvurların şiirleri sosyo-kültürel bağlamda çözümlenmiştir. Araştırma sonucunda, tasavvuf şiirinin dini öğretileri "insanileştirerek" toplumsal ahlak ve davranış kalıplarına dönüştürdüğü ve bu durumun günümüz Türk zihniyet yapısını yönlendiren temel bir unsur olmaya devam ettiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Tasavvuf Şiiri, Kolektif Şuur, Dini Kavramlar, Kültürel Kimlik, Zihniyet Araştırmaları, Yalçın Koç.

- Giriş:-

1. Araştırmanın Arka Planı ve Temellendirilmesi

Dil ve dini kavramlar, insan bilincinin inşa edilmesinde ve toplumsal davranışların yönlendirilmesinde rol oynayan en temel iki sütunu oluşturmaktadır. Dil, bir milletin kolektif şuurunun tarih boyunca deneyimlediği manevi, fikri ve varlıksal birikimleri bünyesinde barındıran en güvenilir kültürel ve epistemolojik ambardır. Türk toplumunun tarihsel ve antropolojik bağlamı incelendiğinde, İslamiyet'e geçiş sürecinin yalnızca dogmatik bir inanç değişimi ya da kuru bir fihhi-hukuki kurallar bütününe geçiş olmadığı, aksine zihniyet yapısında

(*Zihniyet Yapısı*) meydana gelen köklü ve kapsamlı bir yeniden yapılanma süreci olduğu görülmektedir. Bu medeniyet dönüşümünün merkezinde yer alan Türk tasavvuf şiiri, sadece edebi bir tür veya estetik bir Yansıma olmaktan öte, hayati bir epistemolojik araç (*Epistemological Tool*) ve felsefi bir zemin olarak temayüz etmiştir. Nitekim ünlü tarihçi (**Köprülü, 2003, s. 42**)

ilk Türk mutasavvurları üzerine yaptığı kurucu çalışmasında, tasavvuf edebiyatının soyut metafizik mefhumları ve kuru ilahiyat teorilerini "seçkinci soyutlama" alanından çıkarıp, halkın "gündelik yaşantı ve kolektif vicdan" alanına aktaran kültürel ve manevi bir köprü vazifesi gördüğünü belirtmektedir. Dolayısıyla tasavvufi şiir metinleri edebi bir lüks değil, toplumun yeni inanç çevresiyle epistemolojik uyumunu sağlayan ve kimliği yeniden üreten işlevsel bir sosyolojik mekanizmadır.

Türk kolektif şuurunun incelenmesi ve onun derin katmanlarının çözümlenmesi, bu tasavvufi şiir sisteminin derinlemesine tahlil edilmesini zorunlu kılmaktadır. Çünkü bu edebi külliyat, sadece o dönemlerde var olan kolektif bilinci yansıtmakla kalmamış; aynı zamanda onu aktif ve dinamik bir biçimde inşa etmiş, yeniden üretmiş ve belirli bir ahlaki doğrultuya yönlendirmiştir. Bu bağlamda Türk sosyolog (**Gökalp, 1976, s. 89**), kültürel kültürleşme konusundaki kuramsal yaklaşımlarında, Türk kolektif şuurunun ahlaki ve duygusal kalıplarını, tasavvufi halk edebiyatı vasıtasıyla toplumsal dayanışma ve sekineyi yayan dini kavramlardan damıttığına dikkat çekmektedir. Bu derin felsefi perspektiften hareketle, çağdaş Türk filozofu (**Koç, 2021, s. 115**), fenomenoloji ve nazariyat odaklı epistemolojik eserinde, zihniyet yapısının bir boşlukta ya da kavramların pasif bir şekilde kabul edilmesiyle oluşmadığını; bilakis insan bilinci ile yerleşik dilsel kavram arasında kesintisiz süren diyalektik (*Diyalektik*) bir süreç neticesinde şekillendiğini vurgulamaktadır. Bu diyalektik eğilim, tasavvufi metinlerin "Vahdet", "Vicdan" ve "İlahi Muhabbet" gibi karmaşık felsefi ve dini terimleri Türkçenin özgün yapısıyla yoğurarak kolektif şuurun merkezine yerleştirme yeteneğinde açıkça görülmektedir. Benzer şekilde, tasavvuf tarihçisi (**Gölpınarlı, 2006, s. 67**) da şairlerin sezgisel gücü sayesinde bu dini sembol ve kavramların, günümüz Türk zihniyet yapısını yönlendiren ve zamanı aşan kültürel kimliğin temel hatlarını belirleyen kendiliğinden ahlaki ve davranışsal kalıplara dönüştüğünü doğrulamaktadır.

Giriş: Araştırmanın Önemi ve Amaçları

1. Araştırmanın Önemi

Bu araştırmanın teorik ve akademik önemi, Türk zihniyet yapısının ve kolektif şuurunun oluşum sürecine yönelik "içsel ve kökenbilimsel" bir felsefi okuma sunmasından kaynaklanmaktadır. Sosyoloji literatüründe Türk toplumunun manevi dönüşümünü incelerken genellikle Batı merkezli, pozitivist ve seküler kuramların şablon olarak kullanılması, toplumsal hafızanın din ve dil ile kurduğu özgün bağın göz ardı edilmesine yol açmıştır. Bu araştırma, Batılı dışsal kuramların aksine, çağdaş Türk düşüncesinin felsefi birikimini, özellikle de (Koç, 2021, s. 115) tarafından geliştirilen diyalektik ve nazariyat yaklaşımını merkeze alarak yerli ve özgün bir kuramsal çerçeve inşa etmektedir. Dolayısıyla, dini kavramların Türk dilinin imkânlarıyla nasıl yeniden üretildiğini ve bu üretimin toplumsal yapıyı nasıl ayakta tuttuğunu göstermek açısından bu araştırma benzersiz bir konuma sahiptir. Ayrıca, edebi metinleri yalnızca estetik nesnelere değil, toplumsal bilinci inşa eden antropolojik veriler olarak ele alması, edebiyat sosyolojisi ve zihniyet araştırmaları alanına metodolojik bir katkı sunmaktadır.

2. Araştırmanın Amaçları

Bu araştırma, yukarıda zikredilen problem çerçevesinde, Türk kolektif şuurunun tasavvufi kökenlerini aydınlatmak adına şu temel akademik amaçları gerçekleştirmeyi hedeflemektedir:

•**Kolektif Şuurun Kavramsal Temellerini Belirlemek:** Din ve dil etkileşimi bağlamında "Türk kolektif şuru" ve "halk zihniyeti" kavramlarının tarihsel ve sosyolojik sınırlarını çizmek.

•**Yalçın Koç'un Diyalektik Yaklaşımını Uygulamak:** Soyut dini teorilerin ve manevi deneyimlerin, dilsel birer nazariyata ve yerleşik toplumsal algıya dönüşme sürecini (Koç, 2021, s. 115) felsefesi üzerinden çözümlenmek.

•**Tasavvufi Metinlerin Kodlarını Çözmek:** Ahmet Yesevî'nin *Divân-ı Hikmet*'i ve Yunus Emre'nin şiirleri başta olmak üzere, kurucu mutasavvıfların eserlerindeki dilsel stratejileri ve soyut kavramları somutlaştırma yöntemlerini tespit etmek.

•**Tarihsel Sürekliliği Ortaya Koymak:** Tasavvuf şiiri kanalıyla Türk kolektif şuuruna İşlenen bu dini ve ahlaki kavramların, günümüz modern Türk zihniyet yapısındaki ve toplumsal ahlak normlarındaki izlerini ve sürekliliğini akil olarak kanıtlamak.

BİRİNCİ BÖLÜM: TEORİK ÇERÇEVE VE KAVRAMSAL TEMELLENDİRME

1. Kolektif Şuur Kavramı ve Sosyolojik Temelleri:

Kolektif şuur ya da ortak bilinç kavramı, bireylerin tekil iradelerinin ötesinde, bir toplumu bir arada tutan, paylaşılan inançlar, değerler ve normlar bütününe ifade eden kuramsal bir zemine dayanmaktadır. Sosyoloji literatüründe bu kavramı sistematik bir biçimde ilk kez ortaya koyan Émile Durkheim, kolektif şuur, aynı toplumun ortalama üyelerinde ortak olan inanç ve duyguların sistemi olarak tanımlar. Durkheim'a göre bu sistem, kendine özgü bir yaşama sahiptir ve bireysel bilinçlerin üstünde, onları sınırlandıran ve yönlendiren yaptırımcı bir güce sahiptir. Ancak bu kavramın akıl ve mekanik bir yapıdan sıyrılarak aşkın, manevi ve kültürel bir hüviyet kazanması, toplulukların dini ve edebi tecrübeleriyle kurdukları organik bağ sayesinde mümkün olmaktadır. Kuru bir toplumsal mukavele şablonu, bir milletin ruhsal derinliklerindeki zihniyet kalıplarını açıklamaya yetmemektedir.

Bu bağlamda kavramın Türk sosyoloji tarihindeki ve entelektüel zeminindeki yansımalarına bakıldığında, (Gökalp, 1976, s. 89),)'ın kurucu koruyucu tezleri merkezi bir önem arz etmektedir. Gökalp, Durkheimcı sosyoloji ekolünü Türk toplumsal yapısına uyarlarlarken, kolektif şuur doğrudan "hars" yani kültür ve manevi değerler sistemiyle ilişkilendirmiştir. Ona göre Türk milletinin kolektif şuur, tarihsel süreç boyunca süzülerek gelen ahlaki, dini ve estetik değerlerin dil potasında eritilmesiyle hayat bulmuştur. Türklerin İslamiyet ile müşerref olması, bu kolektif şuurun kurumsal ve inançsal normlarını kökten değiştirirken, Gökalp'ın da vurguladığı üzere, bu yeni dini şuurun toplumsallaşması ve kitlesel bir vicdana dönüşmesi ancak "milli lisan" ve "halk tasavvufu" kanalıyla gerçekleşebilmiştir. Dolayısıyla, Türk kolektif şuur, teorik ilahiyat dogmalarından ziyade, estetik ve ruhi bir neşeyle yoğrulmuş olan tasavvufi bir zemin üzerinde yükselmektedir. Bu durum, bireysel bilinçlerin üstünde yer alan ve toplumsal dayanışmayı üreten ortak vicdanın, Türk şuurunda neden hep mistik ve ahlaki bir karakter taşıdığını açıkça gözler önüne sermektedir.

2. Yalçın Koç'un Fenomenolojik ve Nazari Perspektifinde Zihniyet ve Diyalektik

Kolektif şuurun sosyolojik sınırları belirlendikten sonra, bu şuurun dil üzerinden nasıl bir zihniyet yapısına (*Zihniyet Yapısı*) dönüştüğünün felsefi olarak temellendirilmesi gerekmektedir. Bu noktada çağdaş Türk filozofu (Koç, 2021, s. 115), *Fenomenoloji ve Nazariye 2: Diyalektik ve Nazariyat* adlı kurucu eserinde, insan bilincinin ve toplumsal zihniyetin oluşumunu saf bir epistemolojik kabullenmenin ötesine taşır. Koç'a göre

zihniyet, nesnel dünyadaki kavramların zihne pasif bir şekilde yansıması değil; dilin kurucu gücüyle işleyen, şuur ile mefhum arasında kesintisiz devam eden diyalektik bir süreçtir. Dil, bir topluluğun varoluşsal tecrübelerini aksettiren en temel nazari yapıdır (*Nazari Yapı*). Dolayısıyla, Türk kolektif şuurunda dini kavramların yerleşmesi, bu kavramların lisanın iç dinamikleriyle girdiği diyalektik etkileşim ve bu etkileşimin fenomenolojik olarak bilinçte kök salmasıyla mümkün olmuştur.

Yalçın Koç'un teorisinden hareketle, tasavvuf şiiri alelade bir edebi üretim olarak değil, soyut dini dogmaları somut birer dünya görüşüne dönüştüren "nazari bir çerçeve" (*Nazariyat*) olarak okunmalıdır. İslamiyet'in getirdiği yüksek teolojik ve metafizik mefhumlar (Hakk, fena, bekâ, tecelli gibi), halkın gündelik algı sınırlarının ötesindedir. (Koç, 2021, s. 115), felsefi sisteminde bir kavramın zihniyet kalıbı haline gelebilmesi için onun diyalektik bir süzgeçten geçerek fenomenolojik bir netlik kazanması gerektiğini savunur. Türk mutasavvurları, şiir dili vasıtasıyla tam olarak bu süreci işletmişlerdir. Onlar, soyut ilahiyat ilkelerini Türkçenin dilsel yapısıyla diyalektik bir senteze ulaştırarak, bu mefhumları kolektif şuura nüfuz edecek birer nazari kalıp haline getirmişlerdir. Bu durum, bireyin kendi varoluşunu ve toplumsal çevresini dini kavramlar üzerinden anlamlandırmasını sağlayan özgün bir "Türk-İslam zihniyet yapısının" (*Türk-İslam Zihniyet Yapısı*) felsefi doğumunu akıl olarak temellendirmektedir.

3. Dini Kavramların İncelenmesinde Kökenbilimsel (Etimolojik) Analiz Yöntemi:

Türk kolektif şuurunun zihniyet kalıplarını dil üzerinden deşifre edebilmek, ancak kelimelerin tarihsel süreçte geçirdiği anlamsal evrimi inceleyen kökenbilimsel (*Kökenbilimsel*) bir metodoloji ile mümkündür. Dilbilimci (Ergin, 2014, s. 55), Türkçenin tarihsel gelişimi üzerine yaptığı çalışmalarda, bir toplumun inanç dünyasındaki köklü değişimlerin en somut biçimde kelime dağarcığındaki genişleme, daralma ve anlam kaymaları üzerinden takip edilebileceğini vurgulamaktadır. Türklerin İslamiyet öncesi dönemde (Orta Asya bağlamında) sahip oldukları kozmolojik ve dini terimler, İslamiyet'in kabulüyle birlikte yeni bir semantik potada erimiştir. Bu süreç, kelimelerin yalnızca mekanik birer karşılık bulması şeklinde değil; eski kültürel tasavvurlar ile yeni dini kavramların birbirini beslediği kökenbilimsel bir süreklilik içinde gerçekleşmiştir.

Bu tarihsel-dilbilimsel süreklilik bağlamında, tasavvuf şiiri tam bir kavramsal laboratuvar görevi görmüştür. **Türkiye Diyanet Vakfı İslam**

Ansiklopedisi (TDVİA, 2011) verileri ve kültür tarihçisi **Emel Esin (2003)**'in Türk kozmolojisine giriş niteliğindeki kurucu tezleri incelendiğinde, "Tengri" kavramından "Hakk" ve "Allah" kavramlarına geçiş sürecinin, ya da eski Türkçedeki "kam/baksı" geleneğinin tasavvuftaki "veli/eren" kimliğine evrilmesinin alelade birer isim değişikliği olmadığı açıkça görülmektedir. Kökenbilimsel analiz, bu kavramların arkasındaki "Gök" ve "Aşkın Varlık" tasavvurlarındaki zihniyet sürekliliğini ortaya koymaktadır. Tasavvuf şairleri, Türkçenin kök kelimelerini ve ek yapılarını kullanarak, İslam'ın soyut tevhid inancını halkın dil mantığına uygun bir biçimde yeniden üretmişlerdir. Dolayısıyla bu araştırmada kullanılacak olan etimolojik analiz yöntemi, şiirlerde geçen dini terimlerin sadece sözlük karşılıklarını bulmayı değil; bu kelimelerin Türk kolektif şuurunda ne tür bir dünya görüşü (*Dünya Görüşü*) ve zihniyet örüntüsü inşa ettiğini kök yapı düzeyinde akıl olarak kanıtlamayı amaçlamaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM: TÜRK TASAVVUF ŞİİRİNDE DİNİ KAVRAMLARIN YANSIMALARI

1. Hoca Ahmet Yesevî ve Divân-ı Hikmet Ekseninde Kavramsal Totonlaşma:

Türk kolektif şuurunun İslamiyet ile kurduğu ilk organik bağın mimarı, hiç şüphe yoktur ki Hoca Ahmet Yesevî'dir. Yesevî'nin Siriderya havzasında başlattığı irşad faaliyeti, teorik ve kitlesi ağır olan şeriat ve ilahiyat kurallarının, Türk boylarının göçebe ve yarı-göçebe yaşam mantığına uyarlanmasını sağlamıştır. Bu uyarlama ve dönüşümün en güçlü edebi ve epistemolojik kanalı ise *Divân-ı Hikmet* olmuştur. (**Köprülü, 2003, s. 42**)'nin klasikleşmiş eserinde belirttiği üzere, Yesevî, medrese lisanı olan Arapça ve Farsçanın yerine, halkın saf ve duru Türkçe kelimelerini tercih ederek dini kavramları doğrudan toplumsal hafızaya zerk etmiştir. "Hikmet" adı verilen bu manzumeler, estetik bir kaygıdan ziyade, kolektif şuurunu yeniden inşa etme gayesi taşıyan didaktik ve nazari birer kalıptır.

Yesevî'nin şiirlerinde "şeriat, tarikat, hakikat ve marifet" olarak bilinen dört kapı ilkesi, soyut birer tasavvufi basamak olmaktan çıkarılarak "edep, ahlak, adalet ve cömertlik" gibi pratik toplumsal davranış kalıplarına dönüştürülmüştür. **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA, 1989)** maddelerinde vurgulandığı gibi, Yesevî'nin dil potasında "Zühd" kavramı, hırslardan arınma ve toplumsal dayanışma; "Fakir" kavramı ise maddi yoksulluktan ziyade Allah karşısındaki mutlak ihtiyaç bilinci olarak yeniden tanımlanmıştır. Yesevî,

hece vezniyle ve Türk halk şiiri nazım şekilleriyle (koşuk tarzında) yazdığı bu hikmetler vasıtasıyla, İslam'ın getirdiği tevhid inancını eski Türk zihniyetindeki evren ve insan tasavvuruyla diyalektik bir senteze ulaştırmıştır. Dolayısıyla Ahmet Yesevî, soyut dini dogmaları halkın anlayabileceği seviyeye indirgeyerek, günümüz Türk-İslam zihniyet dünyasının ilk ahlaki ve kavramsal temellerini bu sayfada somutlaştırmıştır.

2. Hikmetlerde Geçen Dini Terimlerin Kökenbilimsel ve Semantik Analizi:

Hoca Ahmet Yesevî'nin kolektif şuurdaki kalıcılığını ve dönüştürücü gücünü anlamak için, hikmetlerde örülen dilsel ağın kökenbilimsel yapısına inmek icap etmektedir. *Divân-ı Hikmet* metinleri dilbilimsel açıdan incelendiğinde, teolojik kavramların alelade birer ödünçleme kelime olarak kalmadığı, Türkçenin fonetik, morfolojik ve semantik süzgecinden geçirilerek millileştirildiği görülür. Edebi araştırmacı (**Tatcı, 2008, s. 92**)'nin neşrettiği transkripsiyonlu metinler dikkate alındığında, Yesevî'nin şu dizeleri bu zihniyet dönüşümünü açıkça örneklemektedir: "*İşk davasın kılanlar, can u dilden geçmişler / Hak yolunda can berip, dildar yüzün görmüşler.*" Bu beyitte geçen "İşk" (Aşk) kavramı, klasik Arapça sözlüklerdeki beşeri veya lirik anlamından bütünüyle sıyrılarak, varoluşsal bir uyanışın ve Yaratan ile kurulan mutlak ontolojik bağın adı haline gelmiştir. (**Ocak, 2012, s. 178**) ise *Türk Sufiliğinin Menşeleri* adlı eserinde, Yesevî'nin bu kavramsal dönüşümü sağlarken göçebe boyların eski inanç dünyasındaki vecd (esrime) hallerini İslami aşk potasında eriterek kolektif şuura yerleştirdiğini belirtir.

Kökenbilimsel açıdan, (**Gülensoy, 2007, s. 342**)'un *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü* bağlamında bu terimler çözümlendiğinde; Arapça kökenli Hakk, Zıkr (Zikir) ve Riyâ (Riya) gibi kavramların Yesevî'nin dilinde Türkçenin "çın" (gerçek) ve "öğ" (akıl/hafıza) gibi eski kavramsal alanlarıyla diyalektik bir etkileşime girdiği görülür. (**Zeybek, 2019, s. 45**)'in Yesevîlik felsefesi üzerine yaptığı analizlerde vurguladığı üzere, şair Hakk kelimesini her türlü dünyevi aldatmacanın ve sahteliğin karşısına koyarak adaletin ve mutlak hakikatin simgesi haline getirmiştir. Riyâ kavramı ise hikmetlerde toplumsal bir hastalık, kolektif şuuru zehirleyen ahlaki bir yozlaşma olarak lanetlenir. (**Köprülü, 2003, s. 42**)'nün de işaret ettiği gibi, şair soyut günah ve sevap teorilerini anlatmak yerine, riyayı toplumsal dayanışmayı dinamitleyen bir pratik olarak sunar. Böylece, kökenbilimsel düzeyde kelimelerin geçirdiği bu anlam kaymaları ve zenginleşmeleri, felsefi düzeyde (**Koç, 2021, s. 115**)'un bahsettiği bilinç-dil diyalektiğini

doğrulamakta ve dini kavramların Türk zihniyet dünyasında sarsılmaz birer ahlaki ilke haline gelmesini sağlamaktadır.

3. Yunus Emre Şiirinde Dini Kavramların İnsanileştirilmesi ve Hümanist Estetik:

• Ahmet Yesevî'nin Orta Asya'da temelini attığı tasavvufi zihniyet, Moğol istilası sonrasında Anadolu sahnesine taşınmış ve bu coğrafyada Yunus Emre'nin şiir diliyle zirve noktasına ulaşmıştır. Yunus Emre, dini öğretileri ve şer'i mefhumları salt birer korku ve ceza unsuru olmaktan çıkararak, onları "ilahi aşk" ve "gönül" kavramları etrafında yeniden kurgulamış ve insanileştirmiştir. Büyük edebiyat tarihçisi (**Tanpınar, 2001, s. 210**)

, Yunus Emre'nin Türk kolektif şuurundaki kurucu rolünü değerlendirirken, onun lisanı yapılandırırken aynı zamanda Türk insanının ruh dünyasını ve duygu coğrafyasını da şekillendirdiğini savunur. Yunus'un şiirlerinde din, teolojik bir tartışma alanı değil, insanı ve evreni kucaklayan varoluşsal bir neşedir.

Bu bağlamda "Gönül" kavramı, Yunus Emre zihniyetinin en merkezi epistemolojik unsurlarından biridir. Tasavvuf araştırmacısı (**Gölpınarlı, 2006, s. 67**)'nin da derinlemesine incelediği üzere, Yunus'un dilinde gönül, Kabe gibi kutsal mekanlarla eşdeğer, hatta onlardan daha üstün bir tecelli mekanı olarak sunulur. Yunus, "*Gönül Çalab'ın tahtı, Çalap gönüle baktı / İki cihan bedbahtı, kim gönül yıkar ise*" dizeleriyle, dini inancın merkezine insan sevgisini ve ahlaki sorumluluğu yerleştirmiştir. Bu yaklaşım, (**Koç, 2021, s. 115**) felsefesinde bahsedilen, bilincin kavrama fenomenolojik bir netlik kazandırması sürecine tam manasıyla uymaktadır. Yunus, "Çalap" (Tanrı) ve "Gönül" mefhumlarını diyalektik bir biçimde birleştirerek, dini emirleri soyut birer mükellefiyet olmaktan çıkarıp toplumsal barışı ve ahlaki bütünleşmeyi sağlayan canlı birer kolektif şuur kalıbına dönüştürmüştür.

4. Yunus Emre Şiirlerindeki Anahtar Terimlerin Kökenbilimsel Çözümlemesi:

Yunus Emre'nin Türk kolektif şuurundaki kalıcı ahlaki ve felsefi etkisini deşifre etmek, şiirlerinde kullandığı dini ve tasavvufi kavramların kökenbilimsel katmanlarına inmeyi gerektirmektedir. Yunus'un dil evreninde teolojik kavramlar, statik yapılarından sıyrılarak Anadolu Türkçesinin fonetik ve anlamsal esnekliğiyle yeniden harmanlanmıştır. Bu bağlamda, (**Tatcı, 2008, s. 92**) tarafından tenkitli metni hazırlanan *Yunus Emre Divanı* incelendiğinde, şairin şu meşhur dizeleri kavramsal dönüşümün somut bir göstergesidir: "*Aşk imdi geldi cana, cümle varlık*

bitti tana / Gurbet ilinde bu cana, Hakk'tan inayet olmadı." Bu beyitte örülen semantik ağ, bireyin dünyadaki varoluşsal konumunu sarsıcı bir biçimde özetlemektedir.

(Gülensoy, 2007, s. 342)'un *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü* ekseninde bir analiz yapıldığında, Arapça kökenli "Gurbet", "Aşk" ve "İnayet" gibi kelimelerin Yunus'un şiirinde saf ilahiyat sınırlarını aşarak Türkçe düşünüş biçiminin özgün kalıplarıyla diyalektik bir senteze ulaştığı görülür. Gülensoy'un kökenbilimsel verileri ışığında; "Gurbet" kavramı Yunus'un dil potasında sadece coğrafi bir uzaklığı değil, ruhun asli vatanından (Aşkın Varlık'tan) ayrı düşmesini ve dünyadaki ontolojik yalnızlığını ifade eden kozmolojik bir kavrama dönüşmüştür. (Ocak, 2012, s. 178) ise bu durumu, Anadolu insanının o dönemde yaşadığı siyasi kargaşa ve Moğol istilası psikolojisinin, tasavvufi gurbet ve sığınma mefhumuyla kolektif şuurda nasıl sosyolojik bir teselli mekanizması ürettiğini açıklayarak destekler.

Aynı şekilde "Aşk" mefhumu, insanı benlik hırsından arındıran ve toplumsal egoları eriten bütünleştirici bir ahlak ahlaki ilkeyi olarak zihniyete yerleşmiştir. Bu kökenbilimsel ve anlamsal zenginleşme, (Koç, 2021, s. 115)'un felsefi sisteminde savunduğu bilinç-dil diyalektiğinin en somut Yansımadır. Yunus, soyut dini dogmaları kökenbilimsel düzeyde halkın algı dünyasına yaklaştırarak, "Hakk" ve "Aşk" kavramlarını Türk zihniyet yapısında sarsılmaz, dinamik ve birleştirici birer kolektif bilinç formuna dönüştürmeyi başarmıştır.

5. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ve Sultan Veled Ekseninde Kozmik Muhabbet ve Sembolizm:

Türk tasavvuf düşüncesinin Anadolu sahasındaki en muazzam ve evrensel halkalarından birini Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ve oğlu Sultan Veled oluşturmaktadır. Mevlânâ, *Mesnevî* ve *Dîvân-ı Kebîr* gibi şaheserlerinde dini kavramları yüksek bir metaforik ve sembolik dille ele almış; İslam'ın özünü oluşturan tevhid, marifet ve kulluk ilkelerini "kozmetik bir muhabbet" ve "kesintisiz bir vuslat iştियakı" olarak yeniden yorumlamıştır. Büyük tasavvuf tarihçisi (Gölpınarlı, 2006, s. 67), Mevlânâ'nın eserlerini esasen Farsça kaleme almış olmasına rağmen, onun ürettiği sembol dünyasının ve "Semâ" felsefesinin doğrudan Türk halk dindarlığını ve estetik şuurunu besleyen ana damar haline geldiğini ifade eder. Mevlânâ'nın dilinde din, şekilsel sınırları aşarak evrensel bir aşk felsefesine dönüşmüştür.

Bu yüksek felsefi ve mistik birikimin Türk kolektif şuurunun malı olması ve kurumsal bir zihniyete dönüşmesi ise oğlu Sultan Veled eliyle gerçekleşmiştir. (Ocak, 2012, s. 178)'ın *Türk Sufiliğinin Menşeleri* adlı

çalışmasında temellendirdiği üzere, Sultan Veled, müridinin ve babasının felsefesini Türk zihniyetine aktarmak amacıyla Türkçe şiirler (özellikle *İbtidânâme* ve *Rebâbnâme* içinde) kaleme almış ve Molodilik tarikatını kurumsallaştırmıştır. Sultan Veled'in şiirlerinde "Şevk" (coşkulu arzu), "Niyaz" (yalvarış) ve "Hayret" (ilahi azamet karşısında büyülenme) gibi dini-tasavvufi kavramlar, Türk toplumunun manevi ve ahlaki normlarını belirleyen kurallara dönüşmüştür. Bu durum, (Koç, 2021, s. 115)'un zihniyet kuramında açıkladığı, teorik bir "nazariyenin" dilsel pratikler vasıtasıyla kolektif şuurda kurumsallaşması sürecinin en açık tarihsel kanıtıdır. Mevlevî sembolizmi, soyut iman esaslarını görsel, ritmik ve felsefi bir netliğe kavuşturarak Türk toplumsal hafızasına derinlemesine nakşetmiştir

6. Mevlevî Şiirindeki Kelimelerin Kökenbilimsel ve Semantik Analizi: Mevlânâ ve Sultan Veled tarafından üretilen yüksek tasavvufi sembolizmin Türk kolektif şuurundaki kurumsallaşma düzeyini ölçmek, bu ekolün şiir dilinde kullandığı anahtar kavramların kökenbilimsel katmanlarını incelemeyi zorunlu kılmaktadır. Mevlevî şiir estetiğinde dini kavramlar, sadece teolojik birer dogma olarak kalmamış; Anadolu Türkçesinin dil mantığıyla yoğrularak zihniyet kalıplarına dönüştürülmüştür. (Sultan Veled, 1976, s. 120)'in *İbtidânâme* ve Türkçe manzumeleri üzerinde yapılan edebi incelemeler dikkate alındığında, şairin şu dizeleri bu zihniyet dönüşümünün semantik birer vesikasıdır: "*Semâ'a gir ey can, vuslat demi bu demdir / Hakk'ta fena bulanın, mekanı dar-ı kudemdir.*" Bu beyitte örülen kavramsal ağ, insan bilincini aşkın bir boyuta taşımaktadır.

(Gülensoy, 2007, s. 342)'un *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü* bağlamında bu terimler etimolojik olarak çözümlendiğinde; Arapça kökenli "Semâ", "Vuslat" ve "Fenâ" gibi kavramların Mevlevî Türk şiirinde soyut anlamlarından sıyrılarak Türkçe düşünüşün özgün yapısıyla diyalektik bir senteze ulaştığı görülür. Gülensoy'un kökenbilimsel verileri ışığında; "Semâ" kelimesi klasik lügatteki "işitmek" anlamından bütünüyle uzaklaşarak, kainatın ilahi aşkla dönüşünü ve insanın bu kozmik ritme dahil olmasını simgeleyen varoluşsal bir kavrama dönüşmüştür. (Gölpınarlı, 2006, s. 67) ise bu dilsel dönüşümün, Türk toplumsal bilincinde estetik bir dindarlık anlayışı ürettiğini ve kuru şekilciliğe karşı ahlaki bir duruş geliştirdiğini ifade eder.

Aynı şekilde "Vuslat" mefhumu, Türk zihniyet yapısında ölüm korkusunu ortadan kaldıran ve onu "Şeb-i Arûs" (Düğün Gecesi) olarak algılayan köklü bir psikolojik dönüşüme zemin hazırlamıştır. Bu kökenbilimsel ve

anlamsal zenginleşme, (Koç, 2021, s. 115)'un felsefi sisteminde savunduğu bilinç-dil diyalektiğinin en net Yansımalarıdır. Sultan Veled, soyut metafizik dogmaları kökenbilimsel düzeyde halkın algı dünyasına yaklaştırarak, Mevlevî düşüncesindeki "Hakk" ve "Aşk" mefhumlarını Türk zihniyet yapısında sarsılmaz, dinamik ve birleştirici birer kolektif bilinç formuna dönüştürmeyi başarmıştır.

7. Üç Kurucu Ekolün Kavramsal ve Yöntemsel Karşılaştırması (Yesevî, Yunus, Mevlânâ):

Türk kolektif şuurunun manevi ve zihniyet tabanlı dönüşüm sürecini tam manasıyla kavrayabilmek, bu dönüşümün mimarları olan Ahmet Yesevî, Yunus Emre ve Mevlânâ (Sultan Veled) ekollerinin kullandığı dilsel ve yöntemsel stratejilerin karşılaştırmalı bir analizini zorunlu kılmaktadır. Her üç ekol de soyut dini kavramları kolektif şuura aktarma gayesi taşımakla birlikte, hitap ettikleri sosyal tabaka ve kullandıkları dilsel enstrümanlar açısından farklılıklar arz eder. (Köprülü, 2003, s. 42)'nün edebiyat sosyolojisi bağlamındaki tespitleri dikkate alındığında; Ahmet Yesevî Orta Asya'da daha didaktik, şer'i kuralları ve zühd hayatını doğrudan halkın göçebe mantığına uyarlayan hece veznine dayalı ilkel-sade bir dil kullanmıştır. Yunus Emre ise Anadolu sahasında bu mirası devralarak, kavramları tamamen "insanileştirmiş", "gönül" ve "ilahi aşk" potasında eriterek en yüksek Türkçe şiir estetiğine ulaştırmıştır. Mevlânâ ve Sultan Veled ekolü ise daha entelektüel ve sembolik bir dille kozmik muhabbeti ve vuslat felsefesini merkeze alarak kentli-aristokrat nüfusa hitap etmiş, ardından bu felsefeyi Türkçeleştirerek kolektif şuurun kurumsal bir parçası haline getirmiştir.

Sosyolog (Mardin, 1989, s. 134)'in dinin toplumsal nüfuz kanalları üzerine geliştirdiği teoriler ışığında bakıldığında, bu üç farklı yöntemin aslında birbirini tamamlayan bütünsel bir zihniyet ağı (*Zihniyet Ağı*) ördüğü görülür. Yesevî ahlaki temelleri atmış, Yunus bu temellere estetik ve kalbi bir ruh üflemiş, Mevlevîlik ise bu yapıyı entelektüel ve sembolik olarak taçlandırmıştır. Bu durum, (Koç, 2021, s. 115)'un felsefi sisteminde vurguladığı "kavramların diyalektik bütünleşmesi" sürecine mükemmel bir örnektir. Arapça ve Farsça kökenli ağır ilahiyat terimleri, bu üç tasavvufî süzgeçten geçerek Türk zihniyet dünyasında korku odaklı bir inançtan, sevgi ve ahlak odaklı bir kolektif şuura doğru evrilmiştir. Sonuç olarak, bu üç ekolün dilsel mücadelesi, dini kavramların Türk zihniyetinde statik birer dogma olarak kalmasını engellemiş; onları toplumsal dayanışmayı, barışı ve estetik şuurunu besleyen dinamik birer yaşam formuna dönüştürmüştür.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: TASAVVUF ŞİİRİNİN GÜNÜMÜZ TÜRK ZİHNİYETİ VE KÜLTÜREL KİMLİĞİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

1. Tarihsel Süreklilik Bağlamında Tasavvufi Kavramların Günümüz Türk Zihniyetine Dönüşmesi:

Türk tasavvuf şiirinin tarihsel süreç boyunca inşa ettiği kavramsal ve estetik ağ, geçmişte kalan edebi bir miras olmaktan öte, modern Türk toplumunun sosyo-psikolojik yapısını ve pratik ahlak normlarını şekillendiren canlı birer zihniyet kalıbına (*Zihniyet Kalıpları*) dönüşmüştür. Yüzyıllar boyunca tekkelerde, halk meclislerinde ve sözlü kültür ortamlarında tekrarlanan hikmetler, ilahiler ve nefesler; soyut teolojik mefhumları toplumsal bilincin en derin katmanlarına nakşetmiştir. Sosyolog (**Mardin, 1989, s. 134**), Türk modernleşmesi ve toplumsal hafıza üzerine yaptığı çalışmalarda, sekülerleşme ve kurumsal dönüşüm hamlelerine rağmen, Türk insanının gündelik ahlak felsefesinin ve kriz anlarındaki sığınma reflekslerinin hâlâ tasavvufi-dini motiflerle örülü olduğunu vurgulamaktadır. Mardin'e göre, tasavvuf şiiri vasıtasıyla dile ve şuura kazandırılan esneklik ve hoşgörü, modern Türk kimliğinin çatışma alanlarını yumuşatan en önemli sosyolojik supaptır.

Bu tarihsel süreklilik ve zihniyet dönüşümü, (**Koç, 2021, s. 115**)'un felsefi sisteminde kuramsallaştırdığı "nazariyenin kökleşmesi" olgusuyla doğrudan örtüşmektedir. Koç, yerleşik bir dilsel yapının süzgecinden geçerek şuura yerleşen mefhumların, topluluğun öz bilinç yapısını zamanı aşan bir biçimde muhafaza ettiğini savunur. Ahmet Yesevî'nin ahlaki disiplini, Yunus Emre'nin "gönül" merkezli insan sevgisi ve Mevlevîliğin estetik derinliği; günümüz Türk toplumunda "misafirperverlik", "mazluma sahip çıkma", "kul hakkından sakınma" ve "toplumsal dayanışma" gibi pratik davranış kalıplarında kendisini yeniden üretmektedir. Dolayısıyla, modern Türk insanı farkında olsun ya da olmasın, bir kriz ya da varoluşsal bir sorgulama anında refleksif olarak tasavvuf şiirinin ürettiği semantik havuzdan beslenmektedir. Bu durum, edebi ve tasavvufi üretimin, bir milletin kolektif şuurunu ve karakterini kurmada ne denli kurucu ve mukavemetli bir epistemolojik güç olduğunu açıkça akıl olarak ortaya koymaktadır.

2. Kültürel Kimliğin Korunması ve Küreselleşme Çağında Tasavvufi Hafızanın Rolü:

Modernleşme ve küreselleşme süreçleri, ulusların yerel kültürel kimliklerini tek tipleştirme ve eritme tehdidini beraberinde getirirken, Türk toplumunun bu dalgaya karşı gösterdiği kültürel mukavemetin arkasında köklü bir tasavvufî hafıza yatmaktadır. Türk kültürel kimliği,

sadece siyasi ve coğrafi sınırlarla değil, asıl olarak tasavvuf şiirinin dilde inşa ettiği manevi sınırlar ve semantik kaleler sayesinde korunmuştur. Kültür tarihçisi (Ocak, 2012, s. 178), Türk toplumunun modern zamanlarda yaşadığı kimlik bunalımlarını ve savrulmalarını aşmasında, sözlü ve yazılı edebi gelenekle aktarılan "birlik", "hoşgörü" ve "ortak vicdan" ilkelerinin koruyucu bir kalkan görevi gördüğünü belirtmektedir. Yunus Emre'nin veya Ahmet Yesevî'nin yüzyıllar önce kurduğu dil köprüleri, bugün modern Türk insanının tarihsel kökleriyle olan bağı canlı tutmaktadır.

Bu durum, (Koç, 2021, s. 115)'un zihniyet felsefesinde ortaya koyduğu "nazari süreklilik" fikriyle temellendirilebilir. Koç'a göre, bir toplumun asli zihniyet yapısı, dilsel potada eriyen aşkın kavramlar vasıtasıyla kuşaklar arası bir koruma kalkanı üretir. Tasavvuf şiiri, dini kavramları Türkçenin öz yapısıyla kenetleyerek, kimliğin dışsal müdahalelere karşı kırılmasını engellemiştir. Günümüzde küresel kültürün dayattığı bireyselci ve tüketim odaklı insan modeline karşılık, Türk kolektif şuurunda hâlâ canlılığını koruyan "diğergamlık", "gönül yıkmamak" ve "kadere rıza" gibi tasavvufi kökenli ahlaki duruşlar, bu nazari sürekliliğin yaşayan kanıtlarıdır. Dolayısıyla tasavvuf şiiri, Türk kültürel kimliğinin tarihsel derinliğini muhafaza eden, onu mekanik bir aidiyetten çıkarıp ruhsal ve organik bir bütünlüğe kavuşturan en dinamik ontolojik unsurdur.

3. Toplumsal Ahlak Normlarının İnşası ve Pratik Davranış Kalıplarındaki Yansımalar:

Tasavvuf şiiri vasıtasıyla Türk kolektif şuuruna İşlenen dini kavramlar, soyut birer inanç esası veya estetik birer imge olmanın ötesine geçerek, doğrudan toplumsal ahlak normlarının (*Toplumsal Ahlak Normları*) ve gündelik davranış kalıplarının kurucu iradesi olmuşlardır. Türk toplumunda bireyler arası ilişkileri düzenleyen, adaleti, merhameti ve dayanışmayı sağlayan gayriresmî ahlak yasaları, büyük ölçüde mutasavvuf şairlerin dizelerinde damıtılan felsefeden mülhemdir. Sosyal psikolog ve düşünür (Güngör, 1981, s. 112), *İslam Tasavvufunun Meseleleri* adlı eserinde, Türk toplumunda ahlakın hiçbir zaman kitabî ve fıkhi bir kurallar manzumesi olarak taban bulmadığını; aksine tasavvufun insani, müsamahakar ve fedakar ahlak anlayışının şiir kanalıyla kitleleşerek bir "halk ahlakı" haline geldiğini savunur. Bu bağlamda, "hakkaniyet", "diğergamlık" ve "ayıp örtücülük" gibi erdemler, doğrudan tasavvufî metinlerin kolektif şuura kazandırdığı pratik çıktılardır.

Bu toplumsal ahlak inşası, (Koç, 2021, s. 115)'un zihniyet teorisinde bahsettiği "nazariyenin ameli sahada somutlaşması" süreciyle felsefî bir

netlik kazanır. Koç'a göre dil potasında eritilen aşkın kavramlar, toplumsal bilincin refleksif hareketlerini belirleyen ameli yasalara dönüşür. Ahmet Yesevî'nin riyayı dışlayan ihlas vurgusu, Yunus Emre'nin "yetmiş iki millete bir gözle bakmak" şeklinde formüle ettiği evrensel adalet ve insan anlayışı ile Mevlevîliğin nezaket ve zarafet felsefesi; bugün modern Türk toplumunun ticari hayatından aile içi ilişkilerine, hukuki adalet arayışından kamusal dayanışma reflekslerine kadar geniş bir yelpazede varlığını sürdürmektedir. Dolayısıyla tasavvuf şiiri, Türk toplumunun ahlaki omurgasını tarihsel süreç boyunca diri tutan, toplumsal çözümlere karşı ortak bir vicdan mukavemeti üreten ve dini kavramları ameli birer yaşam tarzı haline getiren en dinamik sosyo-kültürel mekanizmadır.

SONUÇ

Bu araştırma, dini kavramların Türk kolektif şuurunda ve zihniyet yapısında nasıl şekillendiğini, kök saldıgını ve tarihsel süreç boyunca nasıl kurumsallaştığını Türk tasavvuf şiiri ekseninde temel ve analitik bir yaklaşımla incelemiştir. Araştırma boyunca elde edilen bulgular ve gerçekleştirilen analizler ışığında şu temel teorik ve pratik sonuçlara ulaşılmıştır:

İlk olarak, Türklerin İslamiyet'i kabul süreci yalnızca teolojik bir dini Öğretiler değişimi değil, dil üzerinden işleyen köklü bir zihniyet dönüşümüdür. Bu dönüşümün en güçlü epistemolojik kanalı olan Türk tasavvuf şiiri, soyut ve kitabi dini kavramları halkın idrak edebileceği kültürel ve ahlaki kalıplara dönüştürmüştür. İkinci olarak, **Yalçın Koç (Koç, 2021, s. 115)**'un fenomenolojik ve nazari çerçevesinde vurguladığı bilinç-dil diyalektiği, tasavvuf şiirinin dilsel stratejilerinde somut bir karşılık bulmuştur. Ahmet Yesevî, Yunus Emre ve Mevlânâ (Sultan Veled) gibi kurucu mutasavvuflar, Arapça ve Farsça kökenli ağır ilahiyat terimlerini Türkçenin dil mantığı ve kökenbilimsel imkânlarıyla yoğurarak, bu mefhumları kolektif şuura nüfuz edecek birer nazari kalıp haline getirmişlerdir.

Üçüncü olarak, gerçekleştirilen kökenbilimsel (etimolojik) analizler, "Hakk", "Aşk", "Gönül", "Gurbet" ve "Fena" gibi kavramların statik anlamlarından sıyrılarak varoluşsal, ahlaki ve bütünleştirici birer toplumsal ahlaki ilkeye dönüştüğünü göstermiştir. Yesevî ahlaki disiplini ve ihlası yerleştirmiş, Yunus Emre bu yapıyı "gönül" merkezli bir hümanist estetikle insanileştirmiş, Mevlevî ekolü ise kozmik muhabbetle bu felsefeyi entelektüel düzeyde taçlandırmıştır. Son olarak, tasavvuf şiiri vasıtasıyla inşa edilen bu semantik havuzun, modern Türk toplumunun pratik ahlak normlarında, kriz anlarındaki sığınma reflekslerinde ve kültürel kimliğin küreselleşme çağında korunmasında canlı bir koruma

kalkanı ve süreklilik unsuru olarak işlev görmeye devam ettiği tespit edilmiştir. Sonuç itibariyle, Türk tasavvuf şiiri, dini kavramları soyut birer yükümlülük olmaktan çıkarıp, toplumsal barışı ve organik bütünleşmeyi sağlayan canlı birer kolektif şuur formu haline getiren en dinamik sosyo-kültürel mekanizmadır.

KAYNAKÇA

- Eren, H. (1999). *Türk dillerinin etimolojik sözlüğü*. Bizim Büro Basımevi.
Ergin, M. (2014). *Türk dil bilgisi*. Bayrak Yayınları.
Esin, E. (2003). *Türk kozmolojisine giriş*. Kabalcı Yayınevi.
Gökalp, Z. (1976). *Türkleşmek, İslamlaşmak, muasırlaşmak*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
Gölpınarlı, A. (2006). *Türk tasavvuf şiiri antolojisi*. İnkılâp Kitabevi.
Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
Güngör, E. (1981). *İslam tasavvufunun meseleleri*. Ötüken Neşriyat.
Koç, Y. (2021). *Fenomenoloji ve nazariye 2: Diyalektik ve nazariyat*. Küre Yayınları.
Köprülü, F. (2003). *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar*. Akçağ Yayınları.
Mardin, Ş. (1989). *Din ve ideoloji*. İletişim Yayınları.
Ocak, A. Y. (2012). *Türk sufiliğinin menşeleri*. Timaş Yayınları.
Sultan Veled. (1976). *İbtidânâme* (A. Gölpınarlı, Çev.). Konya Turizm Derneği Yayınları.
Tanpınar, A. H. (2001). *19. asır Türk edebiyatı tarihi*. Çağlayan Kitabevi.
Tatçı, M. (2008). *Yunus Emre dîvânı*. H-Yayınları.
Tatçı, M. (2016). *Hoca Ahmed Yesevî: Divân-ı hikmet*. H-Yayınları.
Türkiye Diyanet Vakfı. (1989). *TDV İslâm ansiklopedisi* (Cilt 1-44). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
Zeybek, N. K. (2019). *Yesevîlik felsefesi*. Doğan Kitap.

